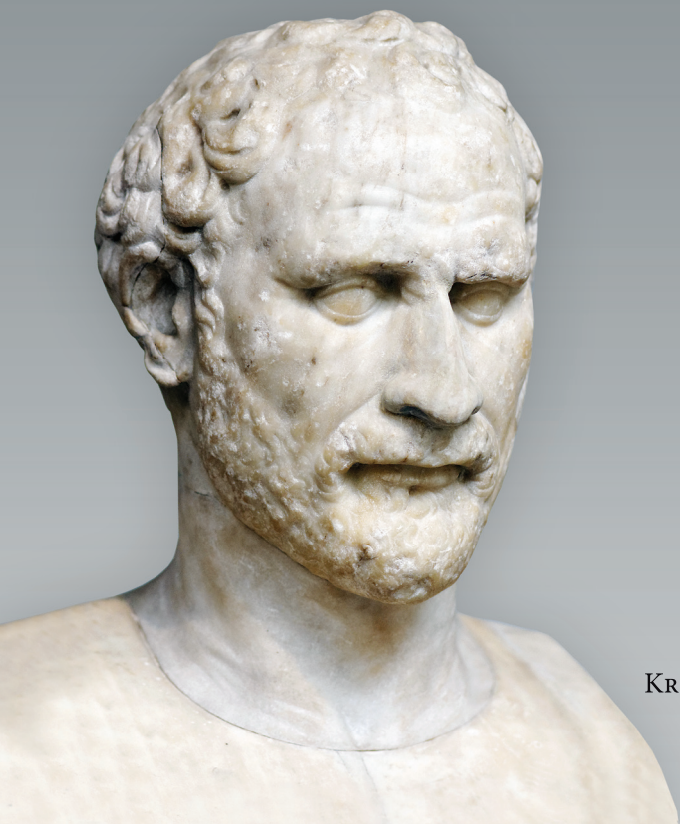

Vilmos László

„GYILKOS NEM
TÁVOZHAT
SZABADON?”

*Démostenés Aristokratés elleni beszéde,
avagy pillanatkép az athéni demokráciáról*

KRONOSZ

Vilmos László

„Gyilkos nem távozhat szabadon?”

VILMOS LÁSZLÓ

**„GYILKOS
NEM TÁVOZHAT
SZABADON?”**

*Démostenés Aristokratés elleni beszéde,
avagy pillanatfelvétel az athéni demokráciáról*

Kronosz Kiadó
Pécs, 2014

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2014-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-07-8

© Vilmos László
© Kronosz Kiadó

TARTALOM

Előszó	7
Athén a Kr. e. 4. században	9
Szónoklat Athénben	24
Az athéni szónokok ideológiája	31
Démostenés élete (382–322)	46
Démostenés <i>Aristokratés elleni</i> beszéde	59
Charidémós megítélése	77
Az athéni gyilkossági törvények az <i>Aristokratés elleni</i> beszéd értelmezésében	80
A gyilkossági törvények bemutatása az <i>Aristokratés elleni</i> beszédben	91
Forrás: <i>Aristokratés ellen</i>	109
Függelék	171
Irodalom	177

ELŐSZÓ

A kötet a neves szónok, Démosthenés egyik beszédét kívánja bemutatni. Az *Aristokratés ellen* írott szöveg (a hagyományban a 23. sorszámot viseli) jól ismert a kutatás számára elsősorban azért, mert sok adalékot szolgáltat az athéni jogrendszer működésére gyilkossági ügyekben. A beszéd kiemelt jelentősége abban áll, hogy ha a szöveget mint egészet vizsgáljuk, újszerű bepillantást nyerünk az athéni demokrácia működésébe és megalapozottabban tudjuk értékelni a 4. századi Athén politikai életének élvonalában küzdő, sebeket adó és kapó politikusokat. Ezek a politikusok részben annak köszönhetően kiemelkedésüket, hogy meggyőzően tudták mondanivalójukat közönségük elé tárni – történjen ez a népgyűlésen vagy a nagy létszámú bíróságok előtt. Ilyen körülmények között kellett megőrizni tekintélyüket és erkölcsi integritásukat. Ez az ókor nagy szónokai közül legjobban Démosthenésnek sikerült. Mint e kötet olvasója is meggyőződhet róla, nem érdemtelenül. A szónok mindemellett az athéni törvények ismeretében is a legkiválóbbak közé tartozott és fontosnak tartotta azok értelmezését és magyarázatát is megvilágítani közönsége számára, ahogy ezt az *Aristokratés elleni* beszédben talán a legkövetkezetesebben teszi meg.

ATHÉN A KR. E. 4. SZÁZADBAN

Athén a peloponnésosi háborúban (Kr. e. 431–404) katasztrofális vereséget szenvedett a Spárta vezette szövetségtől. Amikor Periklés 432-ben a peloponnésosiak ultimátumának elutasítására buzdította honfitársait, elképzelhetetlennek tartotta, hogy a város nem csupán a szárazföld felől vehető blokád alá, hanem kikötői is az ellenség kezére kerülhetnek. Számos könyv, tanulmány elemezte már Athén bukásának okait. Jogosan emelik ki a szicíliai expedíció (415–413) önhitt és stratégiailag értelmetlen vállalkozását, amelynek során a korábbi nagyhatalom katonai potenciáljának legalább a felét elveszítette. Periklés, amikor hajdan a háború vállalására buzdította honfitársait, kétségtelenül figyelmen kívül hagyta azt a lehetőséget, hogy Spárta vezetésével a peloponnésosiak perzsa pénzre tehetnek szert, amiből saját flottát építhetnek. A Kr. e. 405-ben bekövetkező döntő vereség így részben a spártai vezérnek, Lysandrosnak is tulajdonítható, aki stratégiai tervét határozottan végrehajtotta, de az athéniak végső kudarca aligha volt elkerülhető.

Athén ezután majdnem egy évtizedig csak Spárta hatalmának árnyékában létezhetett. A békekötés – vagyis a feltétel nélküli kapituláció – után a győztes Athén új államrendjét is megszabta: az irányítást harminc helybéli férfiúra bízták, akik egyben egy új hatalmi struktúra kiépítéséhez is

meghatalmazással rendelkeztek.¹ A városban emellett helyőrség is állomásozott egy spártai parancsnoksága alatt. Ez voltaképpen megfelelt annak a modellnek, amit a spártaiak a többi, befolyásuk alá került görög államban is alkalmaztak, csupán Attika nagysága miatt a szokásos tíz fős testület (*dekarchia*) helyett harminc főt jelöltek ki. Ezek a vezetők azonban hamarosan kiérdemelték a „harminc zsarnok” elnevezést. Nevükhöz ugyanis több politikai²(?) gyilkosság is köthető. Mindezek mellett azonban komoly részük volt abban is, hogy Athénben hamarosan mégis helyreállt a demokrácia. Ebben szerepet játszottak az Attikából elmenekült katonai betörést szervező és végrehajtó demokraták is, akik némi meglepetésre szerény erejükkel megfutamították a harmincak kiküldött csapatát, de minden bizonnyal az is, hogy Spártában megváltozott a hozzáállás: kezdtek megelégni kiemelkedő és az egész korabeli világban soha nem látott elismertségnek örvendő polgártársuk, Lysandros mindenhatóságát a görög területek irányításában. Így Athénben összeomlott az egyetlen érdemleges – bár kétségtelenül külső erőre támaszkodó – kísérlet egy nem demokratikus államrend kialakítására. Noha a Pausanias spártai király közvetítésével létrejött megegyezés „amnesztiát”³ hirde-

¹ „...elhatározta a nép, hogy megválaszt harminc férfiút, akik összeírják az ősi törvényeket (*patrioi nomoi*) hogy ezek alapján irányítsák az athéniaiak az állam életét.” (Xen. *Hell.* 2.3.2. Ford. Németh György)

² Egyes kitervelt, athéni polgárokkal végrehajtott merényletek esetében a harmincak pénzhétsége is szerepet játszott, vö. Lys. 12.12–19. Sókratés pedig a következőt mondja védőbeszédében Platónnál: „az a harminc egyszer ötödmagammal a kerek épületbe hivatott és elrendelte: hozzuk át Szalamiszból a szalamiszi Leónt, hogy kivégeztessék. Másoknak is adtak ők számos ilyen megbízást, mert igyekeztek mennél több embert bűntársukká tenni. És hát ekkor sem szóval, hanem tettel bizonyítottam be, hogy én a halállal, ha nem volna parasztos így mondanom: egy fikarcnyit sem törődöm, de hogy semmi igazságtalanságot, semmi gonoszságot ne kövessenek el, azzal aztán mindennél inkább. Engem az az uralom akármi-lyen hatalmas volt, meg nem félemlített annyira, hogy igazságtalanságot kövessenek el, hanem, miután az épületből kiléptünk, a többi négy elment Szalamiszba és elhozta Leónt, én pedig elváltam tőlük és hazamentem (32c5–d7.). (Devecseri Gábor fordítása).

³ Kivéve magukat a harmincakat és néhány tucat elkötelezett hívü-

tett a megelőző mintegy másfél év alatt elkövetett tettekért, ezek egyértelmű elítélése a későbbi szónokok beszédeiben még gyakran fel fog bukkanni.⁴

Az athéniak megkísérelték „helyreállítani” a demokráciát. Ennek során többek között folytatták Solón törvényeinek az újra lejegyzését is. Ettől kezdődően határozottan kimutatható a törekvés, hogy az „ősi” törvényeket tiszteletben tartásuk, valamint meggyökeresedik az az elképzelés, hogy az athéni demokrácia – már legkésőbb – Solóntól kezdődően folyamatosan fejlődött ki.⁵ Az elkövetkező évtizedekben Athén megpróbálja hajdani birodalmát is minél nagyobb mértékben helyreállítani, miközben a megelőző 5. évszázad katonai és politikai vezetői egyre inkább utolérhetetlen példaképekként jelennek meg majd a beszédekben és az utódok emlékezetében.

Az a környezet azonban, amelyben Athén újraépíti hatalmi pozícióit, akkorra már gyökeresen megváltozott. Spárta valós katonai potenciálján messze túlnövő hegemoniája viszont csupán mérsékelni tudja az újjáéledő athéni demokrácia ambícióit. Legalább ilyen fontos tényezővé válik Perzsia növekvő befolyása a görög világ helyzetére. A hajdani, a barbárok feletti dicsőséges győzelmek után a 410-es évektől néhány évtizedig a görög államok egymást túllícitálva igyekeznek a perzsák támogatására szert tenni. A jeget természetesen már Spárta feltörte Kr. e. 411/410-ben a nagykirállyal kötött szerződéssel, amely biztosította számára a szükséges pénzt flottája kiépítéséhez. A spártaiakkal – különösen Lysandrosszal – közismerten jó viszonyt létesítő herceg, („az ifjú”) Kyros megkísérelte bátyja,

ket (Xen. *Hell.* 2.4.38–9); alapos elemzést nyújt: Edwin CARAWAN: *The Athenian Amnesty and Reconstructing the Law*, Oxford, 2013; valószínűleg ez a szó csak később veszi fel ma is használt értelmét: a hivatkozott mű 30. 18. jegyzet még más jelentés; az eredeti formula a mai szemmel „nehézkesebb” μη μνησικακεῖν lehetett.

⁴ Például Andokidész vádlójával, Melétossal szemben (I. 94.)

⁵ Volt olyan attikai szerző, aki már a legendák Théseus királyát is a demokrácia megeremtői közé sorolta.

Artaxerxés hatalmát megdönteni Kr. e. 401-ben az általa toborzott görög zsoldosok segítségével. Ez érthető módon egy évtizedre lehűtötte a nagykirály és a lakedaimoniak viszonyát,⁶ hiszen ekkora görög zsoldos haderő aligha verődhetett volna össze Hellas vezető hatalmának tudta (esetleg jóváhagyása) nélkül. Több spártai hadvezér, majd maga Agésilaos király e fordulat hatására kis-ázsiai hadműveleteivel még megkísérelte az ottani görög államok újrafelszabadítását. Erre a nagykirály a Spártával szembe fordulni kész görög államok – elsősorban pénzügyi – támogatásával válaszolt. A 395 és 387 között zajló *korinthusi háborúk*ént ismert összeütközések sorozata majd rákényszerítte Agésilaost is Kis-Ázsia elhagyására⁷ (394-ben), sőt a perzsák athéni, ciprusi és föníciai hajóikkal legyőzik Spárta flottáját Knidos közelében. Ezzel összeomlottak a lakedaimoniak tengeri ambíciói. A győztes ütközetben résztvevő, 405-ös, Aigospotamoinál elszenvedett athéni vereség után idővel a perzsáknál menedéket talált athéni Konón pedig diadalmasan tért haza szülőföldjére, majd néhány évig vezető szerepet is játszott hazájában.⁸

Szinte valamennyi katonai vezető szerepre törekvő állam egyre nagyobb mértékben támaszkodott zsoldosok szolgálataira. A fizetett katonák harci értékét fényesen bizonyította a „tízezrek” hadjárata az ifjú Kyros (a perzsa király öccse, meghatalmazott vezető Kis-Ázsiában) vezetésével. Noha a trónt nem sikerült megszereznie a felbérelt görög harcosok segítségével, mivel elesett az ütközetben, idegen katonái azután is csekély veszteséggel tudták elhagyni a Perzsa Birodalmat, hogy vezéreiket törbe csalták és megölték. Az élő görög öntudathoz híven minden magára adó államban a felserdült ifjak továbbra is rendszeres katonai kiképzésben részesültek (így Athénben is), ám egy-

⁶ Xenophón *Anabasis* című műve leírja a hadjáratot, s a görög zsoldosok kivonulását a birodalomból.

⁷ Spártából hazahívják, hogy a „korinthusi szövetség” fölé kerekedhessenek.

⁸ Démosthenés számára is kiemelkedő Konón teljesítménye (20. 68–70.); nemsokára Konón fia, Timotheos kerül az elismert athéni hadvezérek közé.

re kisebb hajlandóság mutatkozott életük kockáztatására a sokszor zavaros „külpolitikai” viszonyok és a változékony szövetségek szinte áttekinthetetlen hálózatában. Egy talpraesett, jól kiképzett fiatal harcos vonzó megélhetésnek tekinthette a fizetett katonáskodást. A pénzért harcoló és további zsákmánnyal kecsegtetett hivatásos katona sokszor hatékonyabb is lehetett, mint az életéért és az otthoniakért aggódó besorozott polgár, aki általában nem rendelkezett tényleges harci tapasztalattal. A hadviselés technikai értelemben is egyre professzionálisabbá vált.

Sok esetben a polgári haderő parancsnokainak meglehetősen magukra hagyva kellett döntéseiket meghozniuk és alkalmazkodniuk a váratlan fejleményekhez. Az athéniak gyűlése azonban rövid úton felelősségre is vonta őket, ha egy döntésük, hadmozdulatuk balul ütött ki – ahogy azért is, amiért nem vállalkoztak ütközetre –, ráadásul még saját vezértársaik is feljelenhették őket vélt vagy valós hibáik miatt. A Kr. e. 4. században néhány állam éppen annak köszönhetően jelentős szerepét a szűnni nem akaró háborús eseményekben, mert polgárainak jelentős hányadát tudta „polgári” seregében mozgósítani. Ilyen volt mindenekelőtt Thébai, illetve a tőle északra elterülő Thessalia egy-egy nagy hatalomra szert tett vezetője bolygatta meg még a korábban kialakult *status quo*-t. Közép-Görögországban a phókisiak, illetve a lokrisiak is megjelennek mint katonai tényezők. A század második felében majd az aitol szövetség tesz szert egyre nagyobb katonai potenciálra és befolyásra. Rajtuk kívül, ha nem is meghatározó jelentőséggel, számos állam játszik még szerepet az igen bőséges hadi krónikákban az Égei-tenger északi partvidékének görög településeitől egészen Arkadia városaiig a Peloponnésos-félsziget belsejében. Argos és Korinthos is harcba száll hajdani dicsőségének helyreállításáért, Kréta szigetének települései pedig jobb híján egymással háborúznak. E terület idővel Hellas egyik fontos zsoldostoborzó helyszínévé válik.. A rendkívül hatékonynak bizonyuló makedón gyalogos-phalanx is tekinthető akár „polgárkatonaságnak” – tudatosan telepítettek

földműveseket, akiket rendszeresen behívtak kiképzésre és katonáskodásra a királyi haderőbe.

Zsoldos azonban nem csupán egyszerű harcos lehetett. Parancsnokként is vezethették egységeiket, s szolgálataikat alkalmasint egymással szemben álló feleknek is felajánlhatták⁹. A környező nem görög népek is egyre gyakrabban szólnak bele az események alakulásába. A 4. század elején a spártaiak makedón segítséget vesznek igénybe az Olynthosi szövetség elleni hadjáratokon. A thrákok is kifejezetten gyakran jelennek meg szövetségesként, illetve ellenségként. Még tovább bonyolítja a helyzetet a Perzsa Birodalom közelsége, valamint alkalmanként növekvő készsége, hogy beavatkozzon a görögök ügyeibe. Sok esetben egyes *satrapák* fogadnak fel hellén harcosokat – gyakran az sem tudható, ezt a saját szakállukra teszik-e. Még különösebb fejlemény, hogy megesik az is: a nem túl bőséges ellátmánnyal kiküldött – akár athéni vagy thébai – hadvezérek szegődnek egy időre thrák vezetők vagy perzsa helytartók szolgálatába, és így biztosítják seregük ellátmányát. Előfordult, hogy athéni hadvezér benősült egy thrák király családjába,¹⁰ olykor pedig egy-egy sikeresnek bizonyuló zsoldosparancsnok kapta meg az athéni állampolgárságot. Nem csoda hát, hogy időről időre felbukkannak olyan vezérek, akik kalandorjellegű akcióikkal válnak hirtelen elismertté, de tekintélyüket ritkán tudták hosszabb ideig megőrizni.

Athén tehát sohasem mondott le „birodalmi” ambícióiról. A korinthosi háború lehetővé tette számára, hogy ismét katonai erőként jelenjen meg a görög világ térképén. A háború során egyik hadvezére, Iphikratés új módon felszerelt könnyűfegyveres katonákkal megfutamított egy néhány száz fős spártai hoplita egységet, Konón pedig hősként térhetett haza a Knidosnál aratott győzelem után, ami-

⁹ Démosthenés éppen ilyen figuraként ábrázolja az *Aristokratés ellen* írott beszédében Charidémot – meglehetősen ellenségesen –, de teljesen hihető pályafutásként ábrázolja életútját. Charidémosnak így sikerült athéni állampolgárságra is szert tennie.

¹⁰ Erre az athéni Iphikratés az egyik legjobb példa.

ben bizonyára neki is fontos szerepe lehetett.¹¹ Később fia, Timotheos sikereit ünnepelték. Javított a helyzeten, hogy Attika északi szomszédja, Thébai – a peloponnésosi háború során még Athén esküdt ellensége volt – most már Spárta mindinkább első számú ellenfelévé vált, s így értelemszerűen Athénnel szövetezik.¹²

Tanulságos azonban, hogy Athén még semmiképpen nem mert nyíltan Spártával szembeszegülni. Teleutias 388 körül a már jócskán megfogyatkozott erejű spártai flottával hatalmas zsákmányt szerzett, amikor hajóival megtámadta a Peiraieust.¹³ Később, 379-ben – amikorra Athén már lényegében túljutott a 404-es kapituláció megaláztatásán – hatalmas riadalmat keltett, hogy egy spártai hadvezér megpróbált behatolni kikötőjébe. Az amúgy sikertelen és elég nehezen értelmezhető katonai akció után az athéniak nem győztek a spártai parancsnok, Sphodrias személyén elégtételt követelni Spártában (sikertelenül), de katonai ellenlépésre nem mertek vállalkozni.

A 387/6-ban megkötött „király”- vagy másik nevén Antalkidas-féle béke egyelőre Athén számára még csupán három szigetet juttatott, miközben – ismét egy fordulat a perzsa diplomáciában! – megerősíteni kívánta Spárta egyértelmű hegemóniáját. Athénnek azonban 377-re sikerült újabb szigeteket és tengerparti városokat szövetségesévé tennie – noha ezt a „királybéke” értelmében megtiltották mindegyik görög állam számára: hiszen az csupán a lakedaimoniak vezette szövetség működését engedélyezte, másoknak ezt egyértelműen megtiltotta. Nemsokára tehát egy újabb „királybéke” szentesítette Athén szövetségét, amelynek egyelőre Thébai is tagja. A spártaiak ez idő tájt elsősorban a thébaiak megregulázásával voltak elfoglal-

¹¹ Nem állítható egyértelműen, hogy a perzsák hivatalosan is egy befogadott görögre bízta volna flottájuk irányítását.

¹² Felirat igazolja, hogy az új athéni szövetségnek kezdetben Thébai is tagja volt.

¹³ Brian RUTISHAUSER: *Athens and the Cyclades: Economic Strategies 540–314 BC*, Oxford, 2012, 149. 387/6-ban sikeres rajtaütés a Peiraieuson.

va, akik szintén egy szövetség élére szándékoztak kerülni: Boiótiát akarták vezetésük alatt egyesíteni. (Több boiótiai város nem kifejezetten lelkesedett ezért.)

Athén és Thébai rendkívül változékony viszonya jól példázza a „hatalmi érdek” egyre látványosabb előtérbe kerülését. Nem tagadható azonban, hogy a másik válságos helyzetében mindkét állam kész volt segíteni ellenfelét, ha azonban megerősödött, ugyanígy mindent elkövetett, hogy hatalmát ellensúlyozza.

Athén tehát 377-ben újra életet lehel a hajdani *délosi szövetség*be. A feliratos formában is fennmaradt szövetségi szerződésben megfogadta, hogy nem tesz olyan lépéseket, amelyek hajdan kiváltották szövetségesei – jogos – méltatlankodását. (Erre a legbeszédesebb példa, hogy a szöveg szerint a szerződés létrejötte után tilos volt athéni polgár számára bármely szövetséges területén földet birtokolni.¹⁴) A ránk maradt források azt sugallják, hogy a következő évek legjelentősebb eseményei Boiótiában zajlottak, ahol a Spárta vezette szövetség Thébai megfenyítésén fáradozott.

Spárta addig vezette hadjáratait Thébai megregulázására, amíg 371-ben a fiatal Kleombrotos király vezetésével súlyos vereséget szenvedtek Leuktránál. A következő évben már Thébai vezetett hadjáratot a Peloponnésosra, Messéniát felszabadította korábbi urai alól. Spárta ettől kezdve elveszítette hegemoniáját és így egyértelműen másodrendű hatalommá vált.¹⁵ Ez megváltoztatta Athénhez fűződő viszonyát is. Athén most már inkább tartott a határaihoz közelebb fekvő Thébaitól, mint hajdani legnagyobb ellenségétől, Spártától. Jellemző, hogy Kr. e. 362-ben az úgynevezett *2. mantineiai csatában* (Arkádia területén) Athén már Spárta oldalán harcol Thébai és szövetségesei ellen¹⁶. Az athéni

¹⁴ Ezt az előírást később Athén nem tartotta be.

¹⁵ Ennek ellenére még évszázadokig bele tud szólni a Peloponnésos hatalmi viszonyaiba, de már csupán mint az egyik szereplő a sok közül.

¹⁶ Thébai megkísérelte Athén tengeri hatalmát is korlátozni az Égei-tengeren, nem is sikertelenül. Erről lásd: Stephen RUZICKA: *Epaminondas and the Genesis of the Social War* CIPh 98 (1993) 60–69.

Xenophón ezt nem kis elégtétellel említi *Hellénika* (Görögország története) című művében, hiszen ő hazáját elhagyva már egy ideje a Peloponnésoson telepedett le egy Spárta által biztosított területen (Skillus, Olympia közelében).

Thébai továbbra is megkísérelte fenntartani saját „hegemóniáját”. Ennek egyik legkülönösebb következménye az úgynevezett *szent háború* kitörése lett Kr. e. 356–346-ig. Az újra fontos szerephez jutó delphoi vallási szövetségben (*amphiktyonia*) Thébai kezdeményezésére büntető intézkedéseket hoztak (hatalmas bírság) a phókisiak ellen. Ők nem akarták alávetni magukat a határozatoknak és kifosztották a delphoi szentélyt. Ez Görögország történetének legsúlyosabb szentségtörő tette volt. Az elrabolt kincsekből Phókis hatalmas zsoldossereget toborzott, amely ellen Thébai nem tudott sikereket elérni. Közben zajlott egy thessaliali belháború Larissa és Pherai között. Pherai ekkor Makedónia uralkodójához, Philipposhoz fordult segítségért.¹⁷

II. Philippos király addigra már sok borsot tört Athén orra alá. Az Égei-tenger északi partvidékét Athén továbbra is egyik legfontosabb stratégiai területének tekintette. A makedón uralkodó nem csupán Amphipolis meghódításával szegényítette meg Démosthenés hazáját, hanem nem sokkal később visszaszerezte királyságának Pydnát és Methónét az athéniaktól (elvben Makedónia tengerparti területén fekvő városokról van szó). Amikor az akkorra már ellenséges Thébai Philippos szövetségese lett, az athéniak minden erkölcsi aggály nélkül a Delphoit kirabló phókisiak mellé álltak. Phókis csak súlyos harcok után, 352-ben szenvedett döntő vereséget a makedón haderőtől. Sem Athén, s még kevésbé dicső múltú másik szövetségese, Spárta nem tudott érdemi segítséget nyújtani. Phókis ügye még fontos tényező volt a 346-ban létrejött úgynevezett Philokratés-féle békében is: Démosthenés nem győz majd keseregni a phókisiak „elárulása” miatt.

¹⁷ Viszonylag részletesen tárgyalja az eseményeket PARKER 2014, 279–284.